

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

آسیب شناسی تربیتی جامعه منتظر از دیدگاه مقام معظم رهبری (حفظه الله)

محقق: مائده ترک¹

¹ سطح 2، مدرسه علمیه حضرت امینه (س)

چکیده

ادیان مختلف آسمانی، همه ظهور منجی را بشارت داده اند که حکومتی همراه با عدالت در سراسر جهان برپای می سازد. معرفت به امام عصر و زمینه سازی ظهور آن حضرت از جمله مباحثی است که می طلبد صاحبان نهاد ها و تشکلات مهدوی بر آن همت بگمارند. از آنجا که ظهور منجی بدون فراهم ساختن بستر و زمینه لازم محقق نمی شود، تربیت نسلی منتظر ضرورت می یابد لذا استفاده از نیروی تاثیر گذار من جمله والدین، معلمین، رسانه ، فضای مجازی و حاکمیت، نقش اساسی در تربیت جامعه منتظر دارد.

این پژوهش در وهله اول، سعی در تبیین نقش والدین و معلمین و نظام آموزشی در تربیت کودک و آسیب هایی که یک کودک از این دو نهاد به ظاهر کوچک ولی مهم می خورد دارد. و در وهله دوم، به نقش جوان در تحقق جامعه آرمانی مهدوی و آسیب هایی که او را در بر می گیرد می پردازد. از قبیل تأثیر مخرب رسانه ، فضای مجازی و عدم علم او به جامعه آرمانی مهدوی، پرداختن به شایعات و اعتماد به یاوه گویی هایی که می تواند از طریق دشمن داخلی و خارجی باشد.

با در نظر گرفتن ظرفیت محدود این پژوهش نویسنده سعی دارد با توجه به اهمیت نقش رسانه و فضای مجازی و تاکیدات مقام معظم رهبری بر شناخت آسیب های موجود در این حیطه به بررسی این مقوله پردازد .

کلید واژه: نسل منتظر، جامعه آرمانی مهدوی، تاثیر مخرب رسانه، مقام معظم رهبری

مقاله‌ی حاضر، چشم اندازی است از آسیب‌های تربیتی جامعه‌ی منتظر. نگارنده با تاکید بر این مسئله که هرگونه افزایش ثمربخشی، در فعالیت‌های تربیتی، منوط به شناخت و تحلیل آفت‌ها و موانع موجود می‌باشد، بخش اول از این پژوهش را اختصاص به آسیب‌هایی که متوجه کودک می‌باشد داده است. در بخش دیگر نوشتار، نویسنده به آسیب‌شناسی جامعه در حوزه جوان پرداخته، وعده تاکید در این بخش بر روی فضای مجازی و رسانه است.

پژوهش در زمینه‌ی آسیب‌شناسی تربیتی جامعه منتظر، عرصه‌ای جدید و بدون پیشینه تحقیقی در خور توجه است. از این رو این نوشتار، تنها مقدمه‌ای در این باب است و نگارنده امید دارد تا با انجام چنین پژوهشی باب تحقیق و پژوهش در این مبحث بیشتر گشوده گردد چرا که هنوز تحقیق نظری و میدانی در خور توجه، معتبر و جامعی در این باره وجود ندارد.

متأسفانه علاوه بر اینکه پژوهشی نظام مند در این زمینه نداریم و از پژوهش‌های تجربی و میدانی که بتواند بیانگر وضعیت موجود تربیت نسل منتظر در کشور باشد، نیز بی بهره ایم؛ تحقیقاتی هم که صورت گرفته عمدتاً بر پایه‌ی نظام خاصی نیست و پژوهشی که تحلیلی و موشکافانه باشد وجود ندارد. در اهمیت آسیب‌شناسی جامعه منتظر همین بس که مولای متقیان حضرت علی (علیه السلام) می‌فرمایند: (المصیبه بالذین اعظم المصائب) «بزرگترین مصیبت، آفت در دین است»²

آری وقتی دین فرد دچار آفت شود، این بزرگترین مصیبت است. و (من لم يعرف مضره الشی لم یقدر علی الامتناع منه) «هر کس آفت چیزی را نشناسد، قادر به خودداری و پیشگیری از آن نیست». آنچه مسلم است، این است که تاکنون نتوانسته ایم به اندازه توانمان جامعه ولایت مدار را به مصداق آیه (لا یكلف الله نفساً

² غرر الحکم ص 364

الواسعها) تربیت کنیم. در پایان لازم است که تقدیر از زحمات همه متعهدان و دلسوزانی که خردمندانه و با آگاهی لازم نسبت به مباحث و فعالیت در رفع آسیب های جامعه منتظر پرداخته اند تقدیر کنیم.

علت انتخاب این موضوع، دغدغه ذهنی بنده نسبت به کم کاری انسان ها در غیبت امام زمان (عج) الله تعالی (فرجه الشریف) و دور کردن ظهور حضرت می باشد به وسیله بی توجهی به مسائل تربیتی و تربیت نسل منتظر، و در پرده خفا بودن حضرت هیچ اهمیتی برایمان ندارد. و این نکته را متذکر می شوم که با توجه به موضوع در این پژوهش بیشتر به نقاط ضعف والدین و معلمان و مدارس و آسیب های فضای مجازی و رسانه که به صورت غیر مستقیم در نسل منتظر تاثیر می گذارند پرداخته شده است. و اینکه ان شاء الله پژوهشگران و به ویژه طلاب درصدد جمع آوری آسیب های جامعه منتظر و دادن راهکار برای رفع آنها سهم قلم خود را در زمینه تعجیل فرج حضرت مهدی (عجل الله تعالی فرجه الشریف) بپردازد.

آسیب شناسی در حوزه تربیتی کودک

عرصه های آسیب تربیت دینی

1- ناهمگونی گفتار و رفتار والدین: والدین، نقش کلیدی در رفتار و باور های فرزند ایفا می کنند. چرا که بیشتر اوقات با والدین در ارتباط هستند، از این رو فرزند با الگو برداری از رفتار های والدین، بسیاری از آداب دینی و معاشرت را می آموزد. به عنوان مثال فرزندان با مشاهده صحنه های عبادت والدین، از آنان تاثیر می پذیرند. زیرا تجربه، تفکر و تعلیم وسایلی هستند که به انسان قدرت تشخیص می دهند.

متأسفانه نبود هماهنگی، میان گفتار و رفتار والدین یکی از مهم ترین آسیب های تربیت دینی است. اگر فرزند شاهد این ناهمگونی باشد، باورها و اعتقادات دینی او تضعیف شده و سخنان والدین اثر ندارد. یعنی اگر والدین، فرزند خود را به راستگویی سفارش کنند، در حالی که خود دروغ بگویند، این رویکرد سبب عدم

اعتقاد فرزندان در دیگر مؤلفه ها و آموزه ها نسبت به والدین می شود. لذا والدینی که دغدغه تربیت نسلی مهدی باور دارند باید نسبت به این آسیب اهتمام ویژه داشته باشند .

بزرگی سراسر به گفتار نیست دو صد گفته چون نیم کردار نیست

قرآن عدم همسویی گفتار و رفتار را نکوهش می نماید: (یا ایها اللذین امنوا لم تقولون ما لا تفعلون- کبر مقتا عند الله ان تقولوا ما لا تفعلون) «ای کسانی که ایمان آورده اید چرا سخنی می گوئید که عمل نمی کنید نزد خدا بسیار موجب خشم است که سخنی بگوئید که عمل نمی کنید.»^۳

2- تربیت مستقیم: برای تربیت دینی فرزندان، می توان از روش های گوناگونی بهره جست. گاه اقتضای وضعیت استفاده از روش مستقیم است، چنانکه قرآن می فرماید: (قال انی لعلمکم من القالین) «گفت من عمل شما را دشمن می دارم»^۴ اما در بسیاری از موارد، به ویژه آموزش های عقاید و مهدویت، تاثیر بیان غیر مستقیم بیشتر است. زیرا همه به توصیه هایی که خطاب به آنها نباشد گوش می سپارند.

3- عدم مسئولیت پذیری والدین

از منظر اسلام، نماد خانواده از جایگاه و قداست ویژه ای برخوردار است. به گونه ای که هیچ نهاد دیگری قابل قیاس با آن نیست. اما تنها خانواده ای می تواند مهد رشد و تربیت نسل منتظر باشد که زندگی اتمه به ویژه حضرت زهرا(سلام الله علیها) را الگوی خویش قرار دهد و از ویژگی های خانواده متعالی برخوردار شود. (احمدی، 1383)

خانواده منتظر بدون آشنایی و اجرای اصول تربیت فرزند سالم، قادر به تربیت فرزند سالم و منتظر نخواهد بود. خانواده باید تلاش نماید تا معرفت و جهت فرزند را نسبت به امام زمان [عجل الله تعالی فرجه الشریف]

³ سوره صف، آیه 3، 2
⁴ سوره شعراء، آیه 168

افزایش دهد و به گونه ای عمل کند که وی اطاعت از آن حضرت را وظیفه خود بداند. اگر خانواده رسالت خود را در تربیت فرزند به درستی انجام ندهد، افراد و نهاد های دیگری هستند که ممکن است با آموزش های ناروا فرزند را به وادی دیگر بکشانند. امیرالمؤمنین در حکمت 14 نهج البلاغه می فرمایند: (من ضیعه الاقرب اتیح له الابد) «کسی را که نزدیکانش واگذارند بیگانه او را پذیرا می گردد» حال اگر والدین در نقش خود کوتاهی کنند، در واقع خواسته یا ناخواسته فرزند خود را به جامعه ای واگذارده اند که آن جامعه نیز آرمانی نیست لذا برای پرهیز از تربیت فرزند خود در این جامعه باید خود پا پیش گذاشته و کمر همت به تربیت فرزند خود بگذارند.

با همه تاثیرهایی که طفل از جامعه می گیرد، باز بیشتر تحت تاثیر خانواده است زیرا تاثیر خانواده، زاییده رابطه خونی و مهر و عاطفه حقیقی است، در حالی که رابطه دیگران با او تلقینی است. همچنان که رهبر معظم انقلاب خانواده را، نخستین هسته تربیت میدانند: (خانواده هسته نخستین جامعه و از عوامل اصلی انتقال فرهنگ، اندیشه، اخلاق و سنت ها و عواطف به نسلی پس از نسل دیگر است). اکنون برای بهتر مشخص شدن نقش والدین در تربیت نسل منتظر، نقش هر یک به طور جداگانه مورد بررسی قرار خواهد گرفت:

نقش مادر در تربیت نسل منتظر

مادر مهمترین رکن خانواده و والاترین نقش تربیتی را دارا می باشد، نقشی که به هیچ وجه جانشین پذیر نیست چرا که مادر اصل، ریشه و سرچشمه وجود کودک و فرزند انعکاسی از واقعیات جسمی و روحی وی و میوه ای از این شجره مبارکه است. در زیارت وارث وجود مقدس سیدالشهدا با عنوان خدیجه کبرا و فاطمه الزهرا خوانده می شود. بنابراین یک مادر منتظر اگر بنا دارد که فرزندی مهدی باور تربیت کند، باید بداند که هرچه محبت و دلباختگی و ارتباط قلبی او با خالقش بیشتر باشد و این علقه در رفتار وی که فرزندش شاهد

آن است نمود عینی داشته باشد، به همان میزان می تواند این محبت و دلباختگی و عشق را به فرزند خود، بدون نیاز به آموزش رسمی انتقال دهد.

همچنین اگر مادر منتظرانجام رفتار های مخالف با میل ولی خدا خودداری کند و به صورت مستقیم و غیر مستقیم نشان دهد که به خاطر حضور و ناظر بودن، حضرت مهدی [عجل الله تعالی فرجه الشریف] از این کار خودداری کرده است تاثیر بسزایی در ایجاد روحیه ی مهدی باوری در فرزندش خواهد داشت.

به همین جهت عدم توجه مادر در تربیت مهدوی در دوره های مختلف تربیتی بسیار حائز اهمیت است

از جمله:

الف] انعقاد نطفه

ب] دوره جنینی

پ] دوره نوزادی و شیرخواری: مادر هنگام شیر دهی باید ارتباط قلبی با حضرت ولی عصر برقرار کند زیرا تمام حالات و روحيات مادر به هنگام شیردهی بر روحیه و طبع کودک و بستر سازی تربیتی او تاثیر ماندگاری می گذارد.

رهبر معظم انقلاب می فرمایند: در میان اعضای خانواده بیشترین سهم تاثیر گذاری بر فرزند از آن مادران است، به ویژه در خانواده هایی که شیوه های زیست طبیعی، و مطابق بالگوها و سنت اسلامی دارند، که بر اساس آن شیر مادر بهترین غذای کودک و آغوش مادر بهترین جایگاه برای تربیت و پرورش کودکان شناخته می شود. در دوسوره به خصوص بر روی واژه ی مادر جداگانه تکیه شده و زحمت ها و رنج ها و بیداری هایی که برای پرورش، تربیت و سلامت فرزند خود در هنگام بارداری، شیردهی، متحمل گشته است، یادآور شده و بدین سان منزلت مادری را ارج بیشتر از پدر بودن نهاده و حقوق بیشتر او بر فرزندان را گوشزد کرده است و در ادامه

فرمودند: بهترین روش تربیت فرزند انسان، این است که در آغوش مادرو با استفاده از مهر و محبت او پرورش پیدا کند. (بیانات در اجتماع زنان خوزستان، 20/12/75)

(دوره کودکی)

تربیت جامعه مهدوی از دامان مادران منتظر

بانوی بزرگ اسلام حضرت فاطمه زهرا (سلام الله علیها) می فرمایند: «ان گاه که زن در منزل به امور خانه و تربیت فرزند می پردازد به خدا نزدیک تر است.»^۵ همچنین مفسر بزرگ جهان اسلام حضرت آیت الله جوادی املی در اهمیت این موضوع چنین می فرماید: «هرگاه زن اصالت را به نقشهای دیگر غیر از مادری و همسری دهد از صراط مستقیم خارج است.»

با این بیان روشن می شود که حرکت در صراط مستقیم و تقرب زن به سوی پرودگار، جز از طریق اصالت دادن به ایفای نقش کلیدی و موثر مادری و تربیت فرزندان مقدور نمی باشد. به همین جهت امام خمینی (ره) شغل اصلی زن و مهمترین کار وی را مادری و همسری دانسته است. همچنین ایشان می فرمایند: «این مادر که بچه در دامن او بزرگ می شود بزرگترین مسئولیت را دارد و شریف ترین شغل در عالم، بزرگ کردن یک بچه و تحویل دادن یک انسان به جامعه است.»^۶

گویی معمار کبیر انقلاب به این نکته اشاره دارند که جامعه مهدوی نیازمند این است که فرزندان مهدوی در دامان پر عطفوت مادران بزرگ شوند و تحت تعلیم این عنصر مهم خانواده قرار گیرند. عواطفی خروشان برای جایگاه مادری از اهمیت ویژه ای برخوردار است که به ندرت می توان هم وزن آن جایگاه دیگری

^۵ بحار الانوار، ص 92

^۶ صحیفه امام، ص 464

یافت اما متأسفانه گاهی مادران عزیز نسبت به این نقش مهم غفلت می ورزند و یا نقش های دیگر را مهمتر از مادری می پندارند.

در این زمینه مقام معظم رهبری می فرماید: «اولین و اساسی ترین و پر اهمیت ترین شغل زن مادری است اگر رئیس جمهور هم بشود اهمیتش به قدر اهمیت مادری نیست خدا این موجود را با این عواطف خروشان افرید تا مادری لنگ نماند اگر لنگ بماند نسل انسان منقطع می شود یا انسان هایی که به جامعه وارد می شوند انسان های کامل و درست و حسابی نخواهند بود.»^۷ مادر منتظر بر این نکته تاکید می ورزد که فعالیت های اجتماعی اودر صورتی ارزشمند است که آسیبی به رسالت های اساسی و مهم آنان در قبال مساله خانواده و تربیت فرزندان نرساند.

در منظر مادر منتظر پرداختن او به خانواده و تربیت فرزندان کلیدی ترین و مؤثر ترین نقش اجتماعی می باشد. ایشان نیز به اهمیت جایگاه مادری برای تربیت فرزندانی اشاره دارند که قرار است در این جامعه وارد شوند و عهده دار وظایفی گردند. جامعه ای که به لطف آگاهی خانواده ها و تلاش آنها در جهت هر چه بیشتر مهدوی کردن شان قرار است زمینه ساز تشکیل جامعه مهدوی باشد.

نقش پدر در تربیت نسل منتظر

پدر و مادر به عنوان دو بال برای پرواز و رسیدن به قله کمال و سعادت دنیوی و اخروی فرزند خود هستند. هر چند وقتی حرف از تربیت فرزند به میان می آید، نقش مادر جلوه گری می کند ولی باید به این نکته توجه داشت که بال دیگر پرواز، مورد سهو قرار نگیرد. پدر اگر نقشش بیشتر از مادر نباشد کمتر هم

⁷ پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری، LEADER.IR.

نخواهد بود. کودک پدرش را سنبل قدرت و عامل تامین امنیت و مرکز تصمیم گیری می داند. لذا خود را به او نزدیک می کند و او را الگویی بزرگ در تربیت خود می داند.

پدرمی تواند با انجام مدیریت های خرد دینی در خانواده، فرزندان را با بهترین الگو یعنی جامعه آرمانی مهدوی آشنا کند و این راه پر پیچ و خم را ابتدا در جامعه کوچک خود یعنی خانواده هموار کند. پدر اگر نتواند مدیریت خود در خانواده را براساس الگوهای دینی قرار دهد، قطعاً فرزندان نیز نمی توانند اصول دینی را درک کرده و منتظر مدیریت دینی در آینده و در جامعه خود باشد. در روایت آمده است: «یکی از چند طایفه ای که بی حساب وارد عذاب می شوند پدرانی هستند که به تربیت دینی و اخلاقی فرزندانشان توجه نداشتند» این خود حاکی از نقش عمده و تاثیر گذار پدر در تربیت جسمی و روحی فرزند می باشد.

در این راستا مقام معظم رهبری انتقال برخی مفاهیم مثل محبت و احترام به کودک و آگاهی از زبان فرزند و همزیبانی با وی و ایجاد زمینه نشاط و سلامت جسمی و روانی از طریق سرگرمی های مناسب و شناخت مواهب خدادادی و مفاهیم ارزشی را به خانواده ها امری ضروری میدانند. از این رو نقش پدر در مراحل مختلف تربیتی زیر بسیار حائز اهمیت است از جمله:

مرحله اول انتخاب مادر صالح: بهترین و کارآمدترین راه برای ازدواج موفق مهدوی تمسک به ازدواج حواله ای می باشد. (نیلی پور، 1388) پدری که اساس و بنیاد انتخاب همسر خود را بر اساس تعالیم اهل بیت تعیین نکرده، به یقین نمی تواند فرزندان را مهدوی باور تربیت کند.

مرحله دوم انعقاد نطفه: از آنجا که مراقبت های ویژه پدر در چهل روز پیش از انعقاد نطفه موجب اخلاص و نورانیت و یک رنگی پدر می شود و تاثیر معنوی خاصی بر فرزند خواهد داشت، لذا بر او لازم است تا در انتخاب های خود دقت لازم را مبذول دارد. مخصوصاً در انتخاب لقمه ی پاک و طاهر که شاید بیشترین تاثیر را در نسل و فرزند خود دارد.

مرحله سوم انتخاب نام نیکو: یکی از حقوقی که فرزند بر پدر دارد انتخاب نامی نیکو برای اوست تا فرزند با الگو گیری از آن نام بتواند مسیر مهدوی را طی کند.

مرحله چهارم تربیت فرزند: محور تربیت نظام خانواده پدراست. گرچه نقش مادر بسیار پررنگ است، اما محور و شاخص پدراست. پدر باید بداند که مدیریت نظام تربیت در خانه با اوست. یکی از آسیب هایی که می تواند دامان پدرمنتظر را بگیرد این است که برخی پدران گاهی به مسایل اقتصادی توجه جدی دارند اما نسبت به تربیت فرزند حالت بی تفاوتی پیدا می کنند و خود را مسئول نمی دانند. تصریح قرآن (قوانفسکم و اهلکم نارا) «خود و خانواده ی خود را از آتش جهنم حفظ کنید»

در شناخت این آسیب جدی، مؤید خوبی است که خداوند در این آیه وظیفه اساسی را برای مردان حفظ آنان از آتش جهنم می داند. هرچند وظیفه پدر تامین معاش و امور اقتصادی است اما باید توجه داشت که گاهی لقمه، مطاع دنیوی را تامین می کند. اما فاصله انسان با امام را اگر بر اساس دین پیش نرود زیاد می کند و در طول تاریخ تجربه شده است که پدرانی که خود مؤدب به آداب دینی نبوده اند، نتوانسته اند فرزندان مؤدبی تربیت کنند و بالعکس پدرانی که احکام و شریعت اسلامی را سر لوحه اعمال و رفتار خود قرار دادند فرزندان را به جامعه تحویل دادند که اثار الهی از بدو کودکی در آنها نمایانگر بود همچون شیخ صدوق ها. به امید موفقیت همه والدین در تربیت فرزندان صالح که منتظر واقعی باشند .

جایگاه و نقش معلم در اسلام

اهمیت معلم در اسلام، بیانگر نقش و کاربرد او در جامعه است. اگر نقش او حیاتی نبود اسلام تا این حد به او بها نمی داد. در اسلام معلم از چنان ارزش و جایگاهی برخوردار است که خداوند در نخستین آیات نازل شده بر پیامبر [صلی الله علیه واله وسلم] خودش را معلم معرفی می کند: «بخوان به نام پروردگارت که جهانیان

را آفرید. انسان را از خون بسته سرشت، بخوان و پروردگارت کریم ترین است، همان که آموخت با قلم، آموخت به انسان آنچه را که نمی دانست.»⁸

پیامبر [صلی الله علیه واله وسلم] در روایتی فرموده اند: «همانا خداوند، فرشتگان، حتی مورچه در لانه اش و ماهیان در دریا بر کسی که نیکی ها را به مردم می آموزد، درود می فرستند.» در اهمیت نقش معلم، رهبرانقلاب میفرمایند: از میان تمامی عوامل آموزشی و تربیتی، نقش معلم به عنوان مهم ترین عامل نظام تعلیم و تربیت، جایگاه بسزایی دارد. شما معلمان از این نکته غفلت نکنید که تربیت کردن هم جزو کار شماست، و چه بهتر که با نفوذ و تاثیر روحی معلمی بر متعلم استفاده کنید و یک نقطه ی روشن و نورانی ای در قلب دانش آموز باقی بگذارید (بیانات در دیدار معلمان استان فارس 1387/02/12)

معرفت به امام عصر [عجل الله تعالی فرجه الشریف] و زمینه سازی ظهور آن حضرت از جمله مباحثی است که امروزه توجه به آن افزون گشته و به نحوی تلاش می شود تا از سوی هر نهاد و تشکل مهدوی، در این راستا قدمی برداشته شود. این خود متوقف بر آن است که مریبان جامعه اسلامی به اصول تربیت مهدوی واقف بوده و در ایفای مسئولیت و وظیفه خود، دچار اشتباه و تعلم خطا قرار نگیرند.

در این پژوهش نقش مربی در تربیت مهدوی، از طریق بیان ویژگی های کلی مریبان در جامعه اسلامی مشخص می شود و بی توجهی به این نقش ها می تواند آسیب هایی در جامعه منتظر بوجود آورد. نتیجه به دست آمده بیانگر آن است که مریبان تا چه اندازه در تمامی ابعاد می توانند افراد جامعه و به خصوص نسل جوان را در پیشبرد اهداف خود یاری رسانند و در نهایت فردی که تحت تعالیم مریبان تربیتی خود رشد کند، با بهره گیری از این تعالیم می تواند جامعه را برای ظهور آن حضرت آماده سازد. یکی از مسائل مهمی که در سال های اخیر توسط مسئولین و سیاست گذاران فرهنگی و تربیتی مطرح بوده، مسئله ی تربیت نسلی

⁸ سوره علق، 1-5

مهدوی و نقش مربیان در پرورش مهدوی افراد است که این موضوع آسیب ها و دغدغه های فراوانی برای مربیان تربیتی و مسئولین تربیتی ایجاد کرده است.

الف) نقش معلم در پرورش مهدوی افراد

نخستین عامل سرنوشت ساز در تربیت انسان ها، نقش مربی است. انسان همیشه به مربی نیازمند بوده و برای شکل دادن به شخصیت، خود نمونه و سرمشق می طلبد. در واقع این معلم است که آدمی آگاهانه یا نا خود آگاه از او تقلید می کند و شخصیت خود را طبق آن می سازد. لذا برای تربیت شدن هر فرد، نیاز به یک معلم است که راهنما و مرشد او برای رسیدن به سعادت اوست. در همین رابطه امام سجاد می فرماید: «هلک من لیس له حکیم یرشده»⁹ «ان کس که فرزانه ای ارشادگر ندارد هلاک خواهد شد.»⁹ بنابراین طبق فرمایش امام سجاد (علیه السلام) انسان هیچ گاه از هدایت و تربیت مربیان و چهره های الهی بی نیاز نیست. مربی برای اینکه بتواند تاثیر تربیتی روی دانش آموزان داشته باشد باید دارای ویژگی های زیر باشد که همه از آن آگاه هستند. اما برخی از این ویژگی در تربیت دینی و مهدوی دانش آموزان نقش مستقیم دارد و عدم این ویژگی ها جامعه منتظر را دچار آسیب می کند.

مؤمن بودن

معلم دینی باید خودش نسبت به آنچه آموزش می دهد، مؤمن بوده و به ارزش و اهمیت کار خود ایمان داشته باشد. در این صورت است که می تواند دانش آموز را مسلمان و مومن و بیدار تربیت کند. درای راستا رهبر معظم انقلاب، خطاب به معلمین می فرماید: «همه تلاش شما باید این باشد که جوان مسلمان و مومن تربیت کنید. رحمت خدا بر شهید رجایی و شهید باهنر که این نهال را در زمین آموزش و پرورش نشاندهند. خوشبختانه امروز آموزش و پرورش از معلمین خوب و مومنی برخوردار است و به این مسایل اهمیت

⁹ بحار الانوار، ص 158

داده می شود. البته عده ای کارشکنی می کنند این را می بینیم و غافل نیستیم. (بیانات در دیدار اتحادیه انجمن های اسلامی دانش آموزان و مسیولان امور تربیتی سراسر کشور 1379/12/08) هم باید دائما در حال افزایش دانش خود باشد و اطلاعات خود را نسبت به مسایل دینی به روز کند.

و هم باید دائما در حال افزایش دانش خود باشد و اطلاعات خود را نسبت به مسایل دینی به روز کند. اخلاق و عمل معلم، تاثیر به مراتب قوی تری نسبت به سخن و کلام او بر شاگردان دارد. لذا در روایات بسیاری از ائمه معصومین در خصوص اهمیت صداقت در گفتار و کردار سفارش شده است. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) درباره اهمیت سجایای اخلاقی هادی و راهنمای جامعه می فرماید: (انی بعثت لائتم مکارم الاخلاق) «همانا من مبعوث شدم فقط برای اینکه مکارم اخلاقی را کامل نمایم.» بنا بر این با توجه به اینکه پیامبر الگو و اسوه اخلاقی برای تمام افراد بشر هستند، یک مربی نیز باید با تاسی از رفتار پیامبر دارای اخلاق و عمل شایسته باشد. مربی و معلم با رفتار درست به شاگردان خود می آموزد که تلاش و سعی تحصیل خود را، باید صرف آموزه های مفید و پاک نماید. و آنچه می آموزد در جهت رضای خدا و کسب کمالات انسانی باشد. در این صورت گاه و گندم را خواهند داشت یعنی هم سعادت و خوشبختی دنیا و هم رستگاری آخرت را به دست می آورد.

صادق بودن

یکی دیگر از صفات اصلی یک مربی خوب، آن است که نسبت به دانش آموزان صادق و صمیمی باشد. البته این صمیمیت باید با رعایت حریم معلم و شاگردی باشد. از آنجا که صداقت یک خصوصیت خوب به شمار می آید سخن رهبر انقلاب را متوجه خود می کند که می فرمایند: (معلم می تواند خصوصیات اخلاقی خوب را در کودک پرورش دهد، اساسی ترین دوران عمر این کودک، باشما معلمان است. باید کشور و جامعه روی این مساله حساب کنند. معلم یعنی آن کسی که می تواند معلومات خوب را به کودک بیاموزد، فکر کردن

را به کودک بیاموزد، استقلال به رای را به کودک بیاموزد، ایستادگی درمقابل باطل ومجاهدت در راه حق را به کودک تعلیم دهد. (بیانات درجمعی از معلمان، 1378/02/15)

معلمی که صداقت ندارد، یعنی سوز تربیت در او رسوخ نکرده و هدایت و ارشاد دانش آموز به سوی صراط مستقیم و سیرالی الله را سرلوحه عمل قرار نداده، نمی تواند یک نسل منتظر را تربیت نماید زیرا انسان در پرتو سوز عشق، جان را پرورش می دهد. پیامبر اکرم (صلی الله) می فرمایند: «فرزندان خود را شخصیت داده به تربیت کردن آنان پردازید.»¹⁰

صبور و حلیم بودن

دشواری مساله تعلیم و تربیت و تغییر رفتار کودکان و نوجوانان نیازمند صبر و تحمل زیادی است که مربیان مهدوی باید از آن برخوردار باشند. صبر و بردباری مربیان در ارتباط با متربیان حساسیت خاصی دارد، زیرا نوجوانان و کودکان در اثر شیطننت ممکن است دچار خطاها و لغزش هایی شوند و موجبات ناراحتی بزرگترها را فراهم آورند. عدم همراهی مربیان تربیتی با متربیان می تواند مداخلی برای ورود به دنیای لجبازی و مخالفت دانش آموز، مخصوصا نسل جوان شود که این جبهه گیری نسل جوان در مقابل آموزه ها و تعالیم دینی می تواند از آسیب های غیر قابل جبران باشد.

درارتباط با مسئله ی جامعه منتظر و صبور بودن رهبرانقلاب می فرمایند: انتظار به معنای بی صبری کردن ویاپا به زمین کوبیدن وچرا دیر شد وچرا دیر نشد ومانندان نیست،انتظار یعنی باید دائما درحال آماده باش باشید. (بیانات دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه السلام، 1396/02/20)

هنرمند بودن در تربیت

¹⁰ بحار الانوار ج 4 ح 1234

علاوه بر شایستگی های اخلاقی که بدان اشاره شد، مربی ویژگی های دیگری لازم دارد تا تربیت، مؤثرتر باشد از آن جمله اصول و فنون تربیتی آگاهی به شیوه ها، شناخت شرایط و تطبیق برنامه با وضعیت روحی مخاطب، اخلاص، دانش و هنر مربی گری، اطلاع بر سیره مربیان بزرگ به ویژه پیامبران و امامان که تناسب حال و ظرفیت و شرایط مخاطب را منظور می داشتند.¹¹ بنا بر این یک معلم و یک مربی مهدوی باید تمام خصلت ها و ویژگی های اخلاقی فوق را داشته باشد و از آنها در جهت ایجاد جامعه ای با رویکرد مهدوی استفاده نماید.

اگر مربیان طبق همین ظوابط و مقررات در جهت پرورش مهدوی افراد گام بردارند یقیناً به جامعه ای آرمانی با هدف تربیت منتظران موعود خواهیم رسید در غیر این صورت دسترسی به نسلی منتظر امکان پذیر نمی باشد. انتقال فرهنگ مهدوی به نسلی نو و کسانی که اشنایی کمتری با امام عصر دارند کار بسیار سخت و در عین حال با ظرافتی است و کمترین کجروی و کج سلیقگی در ان باعث وازدگی از این فرهنگ خواهد شد.

مقام معظم رهبری می فرمایند: تشکیل هویت نسل جدید به دست معلم است، یعنی حتی نقشی پررنگ تر از نقش خانواده. خود شما هم فرزندان مدرسه ای دارید و می بینید که گاهی اوقات فرمایش آقا معلم یا خانم معلم برای بچه وحی منزل است، به خانه می آید، کاری را انجام میدهد یا انجام نمیدهد، یا ساعتی می خوابد یا ساعتی ورزش میکند، یا کار دیگری می کند، چون اینها را معلم گفته. پدر و مادر که این حرف ها را بارها می گویند تاثیری ندارد، اما حرف معلم تاثیر دارد. (بیانات در دیدار معلمان استان

سمنان 1384/02/12)

¹¹ رشید پور، ص 45

اگر فضای آموزشی ما با فضای منزل هماهنگ نباشد، اثرات مثبت فضای منزل که پدر و مادر سعی در
 فضا سازی نظامی مهدوی داشتند از بین خواهد برد و مهم ترین مسئله ای که در این مرحله قابل دقت و
 تامل است، مساله لزوم هماهنگی نظام آموزشی با نظام ارزشی است متون آموزشی مراکز علمی باید با فرهنگ
 مهدویت همخوانی داشته باشد. در غیر این صورت تربیت هم سو با فرهنگ مهدویت بسیار سخت و بلکه
 غیر ممکن خواهد بود منتظر واقعی کسی است که به خود سازی پردازد معارف ارزش ها و محبت آنان را
 نشر دهد و به دیگران بیاموزد تا مکتب اهل بیت احیا شود.

امام صادق (علیه السلام) می فرمایند: (رحم الله امرا اجتر موده الناس الینا فحدثهم بما یعرفون و ترک ما
 ینکرون) «خداوند رحمت کند بنده ای را که مودت مردم را به سوی ما کشاند و به آنچه می شناسد با آنان
 سخن بگوید و آنچه را منکرند واگذارد.» شهید مطهری خطاب به نقش معلمین بیان می کند افرادی مانند من
 که با پرسش مردم درباره مسائل مذهبی مواجه هستیم کاملا این حقیقت را درک می کنیم که بسیاری از افراد
 تحت تلقینات پدران و مادران جاهل و مبلغان بی سواد افکار غلطی در زمینه ی مسائل مذهبی در ذهنشان
 رسوخ کرده است و همان افکار غلط اثر سوء بخشیده، و آنها را در باره حقیقت دین و مذهب دچار تردید و
 احيانا انکار کرده است. از این رو کوشش فراوانی لازم است صورت بگیرد که اصول مذهبی به صورت
 صحیح و واقعی به افراد تعلیم و القا شود.

از امام علی (علیه السلام) روایت شده: «کسی که خود را در جایگاه راهنما و معلم دیگران قرار دهد باید
 پیش از تعلیم دیگران به تعلیم خود پردازد و در مقام تربیت دیگران پیش از تربیت به زبان به تربیت باعمل
 همت گمارد.»

ب) نقش مدارس در تربیت نسل منتظر

نهاد تعلیم و تربیت رسمی از دیرباز تاکنون نقش بسیار مهمی در توسعه و پیشرفت جوامع ایفا کرده است. در این میان مدارس به عنوان نظام تربیتی که به تعلیم و تربیت کودکان و نوجوانان به عنوان سرمایه های مهم هر کشوری همت می گمارند، از جایگاه ویژه ای برخوردار هستند. از این رو رهبر انقلاب به معلمین چنین سفارش می کند: در میان نهاد مهم آموزشی (مدرسه) اولین محیطی است که انسان بطور معمول در آن پای میگذارد، در مدارس با محبت و بزرگواری و گذشت لمس کننده ارزش های موجود در افراد باشید و جوهر الهی در افراد را کشف و با جذب و رشد دادن به تربیتشان، آنها را به نمو اسلامی تربیت کنید.

از سوی دیگر یکی از مسائل بسیار مهم در فرهنگ شیعی اشنایی نسل نو با امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) خود و رواج فرهنگ ظهور است. زیرا تربیت مهدوی نسل نو نقش محوری و مهم در زمینه سازی ظهور حضرت ولی عصر فراهم می آورد بنابر این ضروری است که نظام آموزش و پرورش حاکم بر جامعه منتظر، بر مبنای مکتب مهدویت و فرهنگ انتظار بنا نهاده شود. در غیر این صورت یکی از مواردی که جامعه منتظر را با مشکل مواجه می کند مدارس می باشد.

برنامه آموزشی تربیت نسل منتظر

طراحی برنامه های آموزشی همه جانبه گر و واقع بینانه یکی از مهمترین ابزار های در اختیار نهاد تعلیم و تربیت رسمی کشور است؛ که امکان محقق ساختن اهداف و ارمان های تربیتی از طریق آن ممکن و میسر می شود. از این رو به منظور پیشبرد تلاش ها و اقدامات این نهاد بسوی تربیت نسلی که ضمن برخورداری از ایمان قلبی به موعود آخر الزمان در حوزه ی رفتاری و عملی نیز اعتقاد خود را نمایان سازد، بهره گیری از ظرفیت برنامه های آموزشی ضرورت میابد. هر برنامه آموزشی مشتمل بر عناصر متعددی است اما در یک

نگاه کلی تاثیر گذار ترين عناصر يك برنامه را مي توان شامل اهداف مفهوم يادگيري فرا گيرنده نقش معلم منابع يادگيري محيط يادگيري روش هاي يادگيري و ارزش يابي دانست.

لازم به ذكر است كه مدارس مي توانند در انتقال مفاهيم مهدوي و پرورشي نسل منتظر موفق باشند كه نقش مهم هر يك از دانش آموزان با توجه به تفاوت هاي فردي آنها در ابعاد مختلف وجودي مورد توجه معلم و ساير مسئولان آموزشي قرار گيرد و عدم شناخت و عدم بكارگيري هر يك از موارد بالامي تواند اسببي جدي به نظام آموزشي و در نتيجه به نظام جامعه ي منتظر بزند لذا بر مسئولين مربوطه لازم است اسبب هاي فوق را كاملا شناخته و در پيشبرد اهداف جامعه ي منتظر كوشا باشند. رهبرانقلاب مي فرمايد: نظام آموزش و پرورش در همين جهت، يك تحول اساسي پيدا كند. الان دارند خوب كار مي كنند، اما معتقديم احتياج به يك حركت تحول گونه اي وجود دارد.

طراحان فكور و انديشمند، در زمينه هاي شكل دهی به محيط هاي آموزشي و درسي و كلاسهها و محتوای آنها و تربيت معلمين و ترسيم خطوط مهم در مجموعه آموزش و پرورش، بايد كارهاي تحول آميز و مهم بكنند، اين البته به همكاري خود بدنه ي آموزش و پرورش نياز دارد. (دفتر حفظ و نشر آثار آيت الله سيد علي خامنه اي)

اسبب شناسی تربیت دینی جوانان

شناختن تمايلات طبيعي و تمنيات فطري جوانان و ارضای صحيح و معتدل هريك از آن تمايلات، اساسي ترين پايه ي تربيت نسل جوان است. مربي لايق كسي است كه ابتدا ساختمان طبيعي جوانان را مورد مطالعه دقيق قرار دهد و با بررسي كامل و همه جانبه تمام خواهش هاي درون آن را بشناسد و سپس هر کدام را درجاي خود و با اندازه گيري صحيح و عاقلانه ارضاء نمايد. چنين تربيتي بهترين و هماهنگ بانظام حكيمانه خلقت و پر

وفق قانون آفرینش است. می تواند جوانان را به شایستگی بسازد و موجبات خوشبختی و سعادت آنان را فراهم سازد.

حضرت آیت الله سید علی خامنه ای در باره ی تربیت نسل جوان می فرمایند: استعمارگران می کوشند تا در هر کشور به سرچشمه های اصلی تعلیم و تربیت آن کشور تسلط پیدا کنند و به اصطلاح می کوشند تا آب را از سرچشمه گل آلود کنند. آنان سعی می کنند با تاسیس دبیرستان ها و فضاهایی که جوانان در آن حضور دارند، نسلی تربیت کنند که آنان آنطور که استعمارگران می خواهند فکر کنند و منافع آنها را تامین کنند. پیشرفت واقعی این است که جوانان ما، نسبت به آینده احساس مسئولیت کنند و این احساس را اظهار کنند، که آماده اند برای رسیدن به این آینده، تلاش کنند. (بیانات در دیدار شرکت کنندگان در ششمین همایش ملی نخبگان جوان 1391/07/12)

در آیین مقدس اسلام، برنامه ی تربیت نسل منتظر، بر اساس احیای تمام تمایلات فطری و هدایت همه ی خواهش های طبیعی استوار است. به عقیده ی روان شناسان، دوران جوانی و بلوغ دوره ی بروز احساسات مذهبی و شکفته شدن تمایلات ایمانی و اخلاقی است.

جوانان از هر ملتی، به طور فطری، خواهان معرفت الهی و سجایای اخلاقی اند. این خواهش عمیق طبیعی باعث شده است که دانشمندان روان شناس، دوران بلوغ و جوانی را سنین ماورای طبیعی بنامند. چرا که این سنین حتی اگر برای جوانانی که در خانواده هایی دوزخ مذهب پرورش یافته اند، نسبت به مسائل مذهبی علاقه نشان می دهند اما متأسفانه از آنجا که بشر به مصداق کلام گهر بار امیرالمؤمنین (علیه السلام): (لا تری الجاهل لامفرطاً و امفرطاً) همیشه در برداشت ها و استنباط ها و در نتیجه در عملکردها، گرفتار افراط ها و تفریط ها یا تندروی ها و کندروی ها است، در این وادی نیز بسیاری به خطا رفته اند.

دسته ی جوانان را مدام قشری جاهل، ناشی، نافهم، بی تجربه و اصولاً غیر قابل اعتماد می دانند. این عده جوانان رادر امور فردی و اجتماعی لایق و طرف مشاوره و... نمی دانند به اعتقاد آنها جوانان موجوداتی صم و بکم و چشم و گوش بسته و مقلد بی چون و چرای بزرگترها می باشند، و از طرفی دیگر، گروهی آنقدر دم از جوان و جوانی می زنند و تعابیر عجیب استفاده می کنند که گاه امر، بر خود جوان هم مشکوک می شود. اینجاست که جوان دچار سردرگمی می شود.

فریاد جوان مسلمان در این هیاهوی قرن این است که: هان! ای رهبران! ای متولیان امر دین! ای اساتید حوزه و دانشگاه! ای کسانی که داغ دین در سینه دارید و از نیامدن مهدی در اندوه به سر می برید! مرا دریابید، مرا! دین مرا، اندیشه و تفکرات مرا! مرا نمی بینید که چگونه دشمن برای همه ی این ارزش ها، دندان طمع تیز کرده است؟ دشمن دین ما حتی برای آسیب وارد کردن به جوان منتظر ماهم، برنامه ریزی کرده است و از طریق فضای مجازی، رسانه و... هم مذهب آنها را در معرض فروپاشی قرار داده و هم شخصیت ولی عصر را تخریب می کند و به جامعه منتظر آسیب وارد می سازد.

فضای مجازی

نوجوانان و جوانان، گمشده ها و کمبود های عاطفی خود را در بازی های پر هیجان و بی محتوای رایانه ای، موسیقی های مبتذل غربی و فضای پرخطر اینترنت جستجو می کنند، آنها در یک گمان واهی بر این باورند که کامپیوتر و اینترنت دروازه ی ورودشان به دنیای اطراف است. دغدغه ی هر پدر و مادری داشتن فرزند یا فرزندی سالم و منتظر است. والدین بیش از هر چیز نگران خورد و خوراک، پوشاک، درس و مشق بچه ها هستند و برای برآورده کردن این نیاز ها است که شب و روز تلاش می کنند و لحظه ای آرام و قرار ندارند، اما آیا هیچ با خود اندیشیده اند که دلبدانمان علاوه بر غذای جسم به غذای روح و روان هم احتیاج دارند که اگر چنانچه این غذا در فضای گرم و صمیمی و در محیط خانواده برای آنها فراهم نشود خود را برای تهیه ی این

غذاها به هر در و دیواری می زنند یا با هر طناب پوسیده ای به قعر چاه می روند و آینده ی خود را تباه می سازند. وما اگر به عنوان والدین لحظه ای غفلت کنیم فرزندان خود را غرق در خطر می بینیم و اگر مدیریتی صحیح و نظارت دقیق بر رفتار آنها نداشته باشیم، جوانان ما مانند ماهی از دستمان سر می خورند و در دریای پر تلاطم امواج ماهواره و اینترنت غرق می شوند. آن موقع است که رهایی آنها از این دام دشوار خواهد شد. عواملی که موجب دور شدن فعالیت های اجتماعی جوانان از مسیر تربیت و حضور در رفتارهایی که می تواند به او در پیدا کردن مسیری مناسب صدمه بزند، آسیب نامیده می شود. همچنین آسیب های نوپدید هم آسیب هایی هستند که از ارتباط جوانان با ابزار و تکنولوژی های جدید ممکن است برای او پیش آید و مسیر تحصیل، تربیت و آینده او را از جهت اصلی دور کند. بنابراین یکی از راه های پیشگیری از بروز این گونه آسیب ها در نوجوانان، توجه ویژه به تربیت و تقویت مسائل دینی و مذهبی آنها از سوی مسولان آموزشی و تربیتی و مخصوصا خانواده ها است. ضمن اینکه نقش مدیریتی والدین را هم در نحوه ی استفاده ی صحیح از این ابزار نباید نادیده گرفت.

قبل از ورود به بحث اصلی که آسیب شناسی فضای مجازی در تربیت مهدوی جوانان است، سخنان رهبر معظم انقلاب اسلامی را بیان می کنم: دشمن از لحاظ فضای مجازی، دارد برنامه ریزی می کند و برای اینکه از این طریق به کشور ضربه بزند، از این حیث، آرایش جنگی گرفته است و ملت ایران در مقابل ان، بایستی ارایش مناسب بگیرد، و خودش را در همه ی بخش های مختلف آماده کند. (بیانات رهبری در دانشگاه

فرهنگیان 1397/02/19)

هدف از ارائه ی این بخش بررسی آسیب های فضای مجازی در تعلیم و تربیت نوجوانان می باشد. این پژوهش درصدد پاسخ گویی به این سوالات است که آیا فضای مجازی تاثیری بر تعلیم و تربیت نوجوانان دارد؟ آیا والدین نقشی در آسیب شناسی فضای مجازی دارند؟ آیا رفتار والدین و هنجار های جامعه تاثیری بر

افزایش یا کاهش اسبب فضای مجازی دارد؟ فضای مجازی، نسل جدیدی از فضای روابط اجتماعی هست که با این که عمر خیلی زیادی ندارند توانسته است به خوبی در زندگی مردم وارد شود، مردم بسیاری در سنین مختلف و از گروه های اجتماعی متفاوت در فضای مجازی گرد هم آمده اند و از فاصله های بسیار دور در دنیای واقعی، از این طریق باهم ارتباط برقرار می کنند .

امروزه روش های ارتباطی با دیگران از طریق اینترنت افزایش یافته است یکی از کاربرد های اینترنت برقراری ارتباط اجتماعی با دیگران است.

شاید عیب اصلی ارتباط های اینترنتی آن است که ارتباط در فضای مجازی اساسا بر متن استوار است و بنابراین از نشانه های بصری و شنیداری در تعامل های رودررو بی بهره است. باید دقت داشته باشیم که با فرزندان خویش دوست باشیم و آنقدر روابط صمیمانه داشته باشیم که بودن در کنار خانواده و در جمع بودن رابه انزوا و وقت کشی در فضای مجازی ترجیح دهد و به دنبال گسترش روابط خود با والدین و همسالان و محیط تربیتی و پیشرفت خویش باشد. نه فرار از آنها و پناه به فضای مجازی. مهمترین درمان برای خلاصی از آسیب و بیماری ناشی از فضای مجازی عبارت است از: رفتار درمانی والدین، پیش درمانی، فرهنگ درمانی، آموزش درمانی. همچنان نقش والدین پررنگ است اما متأسفانه والدین ما در جهتی مخالف با اهداف تربیتی و مصلحت فرزندان خویش گام بر می دارند شیوه تربیتی و نگرش والدین خود یکی از فاکتورهای کشیده شدن نوجوانان به فضاها می باشد.

خطرات فضای مجازی

عدم تسلط کامل والدین بر مهارت های مربوط به استفاده از رایانه ها و اینترنت، عدم هوشیاری آنها در این رابطه و ازسوی دیگر عدم فرهنگ سازی برای استفاده صحیح از فضای مجازی، می تواند تاثیر بسزایی در فراگیری مهارت های مختلف زندگی و نیز آموزش های مرتبط با تحصیلات و مسائل علمی نسل جوان و نوجوان

داشته باشد. با این وجود، استفاده از اینترنت در میان نوجوانان و جوانان در صورتی که نظارت والدین را به دنبال نداشته باشد، می تواند بستری برای بروز ناهنجاری اخلاقی و رفتاری باشد. به عبارتی باید در نظر داشت که فضای مجازی که می تواند با برنامه ریزی به بستری آموزشی و مفید تبدیل شود، با توجه به خصوصیتی که دارد می تواند زمینه ساز خطراتی در تمام سطوح و ابعاد زندگی باشد.

فضای مجازی و اینترنت به رغم تمام کارکرد ها و کاربردهای مفید خود، آسیب های تربیتی خاصی دارد که نمی توان نسبت به آن بی تفاوت بود. تاثیر این آسیب ها به خصوص در نسل در حال رشد کشور حساس تر بوده و دقت بیشتری را می طلبد. آسیب های تربیتی حاصل از ارتباط با اینترنت دامنه وسیعی دارد، طوری که می توان حوزه آسیب های آن را از چند هويت گرفته تا دسترسی به انتشار محتواهای مستهجن، تجاوز به حریم خصوصی افراد و اشاعه خشونت ترسیم کرد، آسیب هایی که کارشناسان حوزه جامعه شناسی و روانشناسی بصورت مداوم از آنها صحبت می کنند.

یکی از کارکرد های مهم و خطرناک این فضا، گفتگوهای اینترنتی است که به واسطه گسترش استفاده از تلفن های همراه، روز به روز در حال افزایش است. فارغ از اینکه این موضوع بیشتر اوقات فراغت دختران و پسران را به خود اختصاص می دهد و آنها را از پرداختن به امور مفید باز می دارد. به دلیل گمنامی این افراد در این فضا هويت های کاذب و دوگانه ای شکل می گیرد که در آشنایی ها و دوستی های رمانتیک مجازی، اکثر اوقات موجب به بازی گرفتن احساسات و سرنوشت افراد در این فضا می شود. البته اینگونه آسیب ها در میان دختران بیشتر به چشم می خورد، و موارد بسیار زیادی در طول سالهای گذشته یافت می شود که جوانان ما از طریق همین دوستی ها عقاید خود را از دست داده اند. بعنوان مثال در رابطه با مهدویت فرقه هایی به وجود آمده که از طریق همین دوستی های اینترنتی عقاید مهدوی جوانان ما را تحت تاثیر قرار داده و به طور کامل اعتقاد مهدی باوری آنها را از بین برده اند یا ویژگی هایی در ارتباط با امام غایب توصیف کرده اند که

عقاید مخاطب خود را تغییر داده اند. در تمام این موارد نه تنها فرزندان ما از مسیر اصلی خود دور می شوند بلکه دیگر امیدی به برگشت آنها به فضای جامعه نخواهد بود.

علاوه بر آن، سرگرمی های مجازی، موجب کاهش علاقه جوانان به مشارکت های اجتماعی و فعالیت های مهدوی شده است و ممکن است بر مهارت های اجتماعی آنها تاثیر منفی بگذارد، مضاف به این که بازی ها و سرگرمی هایی از طریق دشمنان که رهبر معظم انقلاب در فرمایشاتشان به این سوء استفاده گران اشاره کردند، ساخته شده است که با تصویری خشن از امام در کنار بازی، عقاید آنها را هم تحت شعاع قرار می دهد. همچنین حضور طولانی در فضای مجازی می تواند به فرهنگ پذیری اشتباه، جامعه پذیری ناقص و تاثیر پذیری افراطی از هنجارها و ارزش های حاشیه ای در عرصه های مختلف ارتباطی و اجتماعی منجر شود. از طرفی با کاهش حضور جوانان در بستر خانواده، میزان اعتماد آنها به این نهاد مهم اجتماعی کم می شود. این اتفاق می تواند در نهایت منجر به از بین رفتن یکی از مهم ترین کارکرد خانواده یعنی زنگ خطری جدی برای ارتباطات انسانی بشود.

عده ای برای جلوگیری از آسیب هایی که فضای اینترنتی بر جوانان دارد، منع استفاده از آن را توصیه می کنند، اما طبق عقیده روانشناسان این روش اشتباهی بزرگ در این خصوص است که می تواند به عاملی تحریک کننده در گرایش بیشتر فرزندان به استفاده از اینترنت شود. ایجاد محدودیت باعث حساسیت بیشتر جوان می شود. برای کاهش آثار مخرب فضای مجازی باید طریقه استفاده درست از این ابزار را به آنان نشان داد. بنابراین از آنجا که پدر و مادرهایی که خواهان تربیت صحیح و مهدوی فرزندانشان هستند، آسیب های این فضا را جدی بگیرند، و با رفتار صحیح و ارائه راهکارهایی که بهترین گزینه جهت تصحیح رفتار کودکان، نوجوانان و جوانان است و بیشتر از آنکه لجاجتی فرزندان را تحریک کند، موجب راهنمایی و همراهی آگاهانه آنها می شود.

فضای مجازی به عنوان جادوی جام جهان نمای هزاره سوم یکی از ابزارهایی است که در آینده بشریت نقش مهمی را ایفا می کند و با توجه به تغییراتی که به صورت مداوم در آن ایجاد می شود باید مسیر درست استفاده از آن را نیز شناسایی کرد. لذا برای جلوگیری و کاهش آسیب های اینترنتی باید به اقدامات پیش گیرانه ای مانند آگاهی بخشی به مردم از طریق رسانه های جمعی، آموزش دانش آموزان و دانش جویان و تصویب قوانین مختلف مبارزه با جرائم اینترنتی نیز توجه کرد (آسیب های فضای مجازی در تعلیم و تربیت نوجوانان، محمدرضا فتاحی، سید ابراهیم میرشاه جعفری)

امروزه گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات به گونه ای است که در هر کجای زندگی انسان، جلوه های حضور فناوری اطلاعات و ارتباطات به چشم می خورد. اینترنت و سرویس های ارائه شده در قالب آن، در عین حال که ابزار مفیدی برای کسب و تبادل اطلاعات است اما می تواند مخرب نیز باشد. این مقاله با هدف بررسی فضای مجازی و اثر آسیب آن در خانواده پرداخته است. بررسی و گردآوری اطلاعات از منابع کتابخانه ای و اینترنت نشانگر این بودند که اینترنت ابزار قدرتمندی است که هم می تواند باعث فساد گردد و هم ابزار آموزش و تعلیم و رشد علمی، فرهنگی و اجتماعی نوجوانان را فراهم آورد. با توجه به این که این پدیده نو ظهور است، دارای تهدیداتی می باشد، پیامدهای فضای سایبر در حوزه های راهبردی، فرهنگی، اجتماعی با ذکر فرصت ها تهدیدات، گاهی اثرگذار در شناخت سایبر به شمار می آید. پدیده هایی همچون بازیگری تغییر هویت، گسترش و تولید ناهنجاری اخلاقی، انزوا طلبی واقعی، رفتار اجتماعی شبکه ای، تغییر سبک زندگی، اعتیاد مجازی زندگی دوم، تاثیر بر بنیان خانواده، ترویج بی دینی، نقض حریم خصوصی و... از پیامدهای فضای سایبر محسوب می شود.

در ادامه راهکارهایی جهت پیشگیری از تاثیرات مخرب آن ارائه گردیده است. انسان ها شب را تا صبح با اینترنت می گذرانند و تمام صبح را خواب هستند و این مسئله آغازگر آسیب های متعدد دیگر نیز می شود.

از جمله این آسیب‌ها می‌توان به آسیب‌های خانوادگی، ارتباطی، عاطفی، روانی، جسمی و اقتصادی اشاره کرد. (رحیمی، 1390).

آسیب فکری: استفاده بیش از حد متعارف از اینترنت به وابستگی شدید روانی و فکری می‌انجامد.

آسیب جسمانی: فشارهای عصبی، چاقی، انزوا و چشم درد...

آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی: گاه مشاهده می‌شود که افراد چنان در اتاق‌های گفتگو غرق می‌شوند که حتی زمان صرف غذا را فراموش می‌کنند، این‌ها علایمی شبیه الکلی‌ها یا معتادان دارند. بسیاری از آنان از بیخوابی رنج می‌برند، خسته‌اند و روابطشان با اطرافیان به حداقل رسیده است.

گسست فکری و عاطفی: با ورود به اینترنت و رایانه به درون خانواده‌ها بین والدین و فرزندان جدایی فکری، عاطفی و فیزیکی رخ می‌دهد و پیشرفت خیره‌کننده فناوری تأثیرات محسوس زیادی را بر زندگی افراد گذاشته است.

آسیب‌های اجتماعی ناشی از اینترنت

سوق دادن جوانان به سوء استفاده از وبلاگ‌ها و وبسایت‌ها اینترنتی علاوه بر مسائل اخلاق و عفت عمومی (نظیر تشویق به رابطه جنسی نامشروع) شامل موارد زیر است:

- توهین به ائمه و مقدسات (به علت عدم نظارت خانواده)

- توهین به قومیت‌های مختلف

- سایت‌های الحادی که نوجوانان و جوانان را به شیطان‌پرستی و پذیرش عقاید سایر فرقه‌های ضاله

تشویق می‌کند.

ترویج بی دینی: تغییراتی در حوزه دینی در جامعه رخ داده است:

1- کاهش آموزه های دینی در خانواده

2- دوری خانواده از شریعت

3- کم رنگ شدن حریم های دینی در روابط خانوادگی.

شبکه های سازمان یافته ضد دینی با ایجاد اتاق ها و انجمن های عمومی، در مناسبت های گوناگون مذهبی اقدام به تولید و پخش محتوا های ضد دینی می کنند. اهداف عمده این شبکه ها تقدس زدایی از اعتقادات مذهبی، توهین به خداوند، قرآن، پیامبر (صلی الله علیه وآله وسلم)، معصومین (علیه السلام)، ترویج انواع انحرافات اخلاقی و دور کردن کاربران از باورهای دینی است. از سوی دیگر باید به این نکته توجه شود که یکی از سیاست های اساسی غربی اشاعه تفکر اسلام/شیعه هراسی است، یعنی تبلیغ این باور که هر دینی داشته باشید جز اسلام. بنابراین با ایجاد وبسایت ها، وبلاگ ها، شبکه های اجتماعی، انجمن های مجازی و دیگر ترفند های مختلف (مانند بهره گیری از جذابیت های جنسی، تبلیغات وسیع) سعی در جذب حداکثری کاربران اینترنت به ویژه جوانان، در آیین های پیش از اسلام به ویژه مسیحیت دارند. بسیاری از اتاق ها، وبلاگ ها و انجمن ها زمینه ی گمراهی یا سردرگمی کاربران به ویژه جوانان را در این حوزه فراهم می کند. زیر سوال بردن آیات و حقایق قرآن، وجود شخصیت تاریخی حضرت مهدی (علیه السلام) را فراهم می کند که از موارد انحرافی در این فضا است. خداوند در قرآن می فرماید: (و لا یزالون یقاتلونکم حتی یردوکم عن دینکم ان استطاع) مفهوم این آیه ی شریفه این است که دشمنان دست از مقاتله و مبارزه با ما بر نمی دارند مگر اینکه ما دست از دین خود برداریم. غافل از اینکه (لا یجعل الله للکافرین علی المؤمنین سییلا) هرگز خداوند راهی برای نفوذ کافران در مومنان قرار نداده است یا قرار نمی دهد.

سوء استفاده از اتاق های گفت و گو (چت روم)

چت می تواند یک محیط علمی باشد ولی تبدیل به یک محیط مبتذل برای بسیاری از کاربران ایرانی شده است. چت روم با توجه به زنده بودن محیط موجب انحراف دختران و سوء استفاده از پسران نوجوان و زنان و نهایتاً از هم پاشیدن خانواده های ما شده است و بسیاری از محتواهای ارائه شده در فضای مجازی بدون در نظر گرفتن اقتضای سنی مخاطب در معرض دید و برداشت و تحلیل وی قرار می گیرد. اغلب این محتوا اعم از متن، عکس و فیلم نیز دارای زمینه های انحرافی هستند بنا بر این می توانند ذهن جوان و نوجوان را که در معرض تزلزل است از مسیر جامعه ی دینی منحرف سازند. جلوگیری از وقوع انحراف در حقیقت گامی برای حفظ شخصیت انسانی، مصون داشتن انسان ها در سقوط و افتادن به دام خطر، وبالاخره پیشگیری از افتادن جامعه به وادی سقوط انحطاط است.

((قوا انفسکم و اهلیکم ناراً)) (سوره تحریم، آیه 6)

آسیب های فرهنگی و تربیتی تاثیر فضای مجازی بر زندگی جوانان

برخی از شبکه های مخصوص اشتراک عکس با قرار دادن عکس هایی از زندگی شخصی کاربران، تقویت کننده ی همگرایی فرهنگی و تقلید از سبک زندگی غرب و تجمل گرایی هستند. بسیاری از وبلاگ ها و پایگاه های اینترنتی پر بازدید، سبک زندگی غربی را به عنوان گونه ای از زندگی موفق به کاربر ایرانی ارائه می کنند و عامل مشکلات فرهنگی ایران را اسلام و فرهنگ مهدوی و جهان سومی بودن می داند.

راهکارهایی برای ایمنی از آسیب های فضای مجازی

آموزش مهارت های لازم به نسل جوان: آشنا کردن جوانان مخصوصاً دختران به آسیب های فضای مجازی و آموزش راه های صحیح استفاده از فضای مجازی توسط خانواده به فرزندان خود می تواند از بروز

مشکلات برای جوانان جلوگیری نماید. والدین باید نسبت به حضور فرزندان خود در این فضا حساسیت بیشتری داشته باشند و با کسب آگاهی از فضای مجازی استفاده ی صحیح را به فرزندان خود آموزش دهند. در این میان نهاد های فرهنگی برای حفظ جوانان از آسیب های ضد دینی می توانند با تبلیغات دینی نقش موثری ایفا کنند. و تاثیرگذاران در فضای مجازی باید سعی خود را در ایجاد کردن فضایی با معرفی امام زمان و معرفی کردن دقیق عصر غیبت و تبلیغات مهدوی در فضای مجازی آسیب های ناشی از آن را به حداقل برسانند. و در نتیجه خطاب به جوانان عزیز، که سرگردانی در فضای مجازی شأن منتظران ظهور نیست. منتظر معطل نیست، زمانی که از انتظار فرج به بافضیلت ترین اعمال یاد میشود، یعنی انتظار، رفتاری عملی و تلاش گونه است که با سرگردانی و معطل شدن بدون هدف و راهبرد در فضای مجازی سازگار نیست.

تاثیر رسانه

انتظار زمینه ساز تحقق عدالت همگانی است. فلسفه انتظار، آماده شدن برای زندگی انسانی و آرمانی و آماده شدن مردم برای پذیرش ولایت امام معصوم علیه السلام است. از این رو، رسانه باید پیشتر از بسیج عمومی برای آمادگی مردم برای پذیرش حکومت اسلامی باشد. بدون شک، اگر نظریه ای بخواهد در سطح عموم و نخبگان مطرح شود و به فراخور خود، مخاطب جذب کند، نیازمند فعالیت رسانه ای است. زیرا نقش این نهاد حساس و تاثیر گذار در معرفی، تبیین و ترویج نظریه ها انکار ناپذیر است. از این رو، رسانه این توانایی را دارد که مانند مرکز قدرتمند فرهنگی، ارزش های اجتماعی و اخلاقی آموزه های مهدویت را تبیین و ترویج کند و بابت بهره گیری از فناوری های ارتباطی، برنگرش و رفتار مردم تاثیر مثبت بگذارد.

اقبال روز افزون مردم به فرهنگ مهدویت و انتظار و عطش رو به تزاید اقشار مختلف به ویژه جوانان برای فراگیری معارف ناب مهدوی اقتضا می کند، صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران به عنوان فراگیرترین رسانه دیداری و شنیداری، با اهتمام بیشتری به این موضوع بپردازد و با ساخت برنامه های متنوع و جذاب و درعین

حال، برخوردار از محتوای متقن و مستدل، نیاز های مخاطبان میلیونی خود در این زمینه را برآورده سازد. باید توجه داشت که برنامه سازی در موضوعات آخرالزمانی، اگر بدون توجه به بایسته های تبلیغ و ترویج فرهنگ مهدویت و انتظار باشد، اثر مثبت چندانی در جامعه ندارد و خدای ناکرده ممکن است به برخی از دیدگاه های انحرافی یا فراطبی و تفریطی نیز دامن بزند. از این رو، اداره پژوهش های اسلامی رسانه باید تلاش کند چارچوب فکری و ویژگی های فرهنگ مهدیت را تبیین کند.

حضرت آیت الله خامنه ای رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار مدیران و برنامه سازان رسانه ای کشور های مختلف، نقش رسانه ها را در جهت دهی فکری و فرهنگی، تعیین ساختار هویت ملت ها و ارتقای اخلاق و معنویت در جامعه بسیار مهم و تعیین کننده خواندند و با اشاره به انحصار فکری و فرهنگی حاکم بر رسانه های جهان و عملکرد آنها در تامین منافع شرکتهای بزرگ اقتصادی و قدرت های سلطه طلب تاکید کردند: اگر بر مدیریت رسانه ای و برنامه سازی رسانه ها، دین، اخلاق و فضیلت حاکم شود، قطعاً وضع بشر بهتر از وضع موجود خواهد بود و در چنین شرایطی رسانه ها میتوانند زمینه ساز خوشبختی انسان ها باشند.

در مجموع بیانات رهبر معظم انقلاب در سالهای اخیر راجع به رسانه اینگونه نتیجه گرفته می شود که ایشان یکی از دغدغه های عصر حاضر را کم کاری رسانه ها میدانند.

از آنجا که یکی از بیننده های رسانه، قشر تاثیرپذیر جوان است در حالت دادن به شخصیت و رفتار نوجوانان و جوانان تاثیر زیادی دارد. به همین دلیل در این مقاله اشاره مختصری میشود به آسیب هایی که رسانه در تربیت نسل منتظر دارد.

تأثیرات رسانه بر جوانان

از بین رسانه های جمعی و فن آوری های جدید، تلویزیون، رایانه و در برخی خانواده ها، ماهواره، بیشترین نفوذ را بر ذهن جوان و نوجوان داشته است و برای خانواده ها، جوامع مختلف، به رغم بازدهی مثبت در برخی ابعاد، مسائلی را ایجاد کرده است، که از جمله مهم ترین آنها، کم رنگ شدن ارزش های اخلاقی، هنجارشکنی ها و آسیب های فرهنگی و اخلاقی است. یکی از جنبه های مخرب تلویزیونی بر افکار، عقاید، احساسات مردم بویژه کودکان و نوجوانان است که به ارائه رفتارهای غیر اخلاقی و ضد اجتماعی مختلف همچون: تهدید کردن، تحقیر کردن دیگران، بیرحمی و گستاخی در برابر قواعد اخلاقی و قوانین اجتماعی و ده ها آسیب دیگر می انجامد.

اینترنت و رایانه نیز به رغم وظیفه اصلی خود، یعنی ارائه اطلاعات و آموزش، در بخش خانواده ها و جوامع از لحاظ اخلاقی با مخاطره روبرو ساخته است. زیرا به راحتی نوجوانان را با خطرات، ضد ارزش ها و عوامل مخرب روبه رو کرده است. نکته دیگر نقش اطلاعات رسانه ای در فراموشی هویت ملی و هویت عصر حاضر برای نوجوان و جوان است.

چه بنخواهیم و چه نخواهیم، رسانه ها در دوران کنونی بخشی جدایی ناپذیر از زندگی مردم شده اند. مردم در شبانه روز از محتوای رسانه ها استفاده می کنند. بخصوص نسل کنونی با این فضا بزرگ می شود و بخش عظیمی از اطلاعات و ارزش های خود را از آن دریافت می کند. چنین به نظر میرسد که در حال حاضر بخشی از رنج جامعه ما به سبک زندگی و نحوه تعاملات آنان با مسائل مختلف برمی گردد. آیا این روند فعلی حاکم بر جامعه ما، همان سبک زندگی اسلامی است که انسان منتظر، خواهان اوست؟ در واقع مقام معظم رهبری با طرح مساله سبک زندگی اسلامی تلاش دارند تا تکلیف خودمان را با شاخصهای زندگی مشخص کنیم و عوامل و ابزار گسترش زندگی صحیح را بیابیم که به نظر می رسد این ابزار و تحقق این سبک زندگی درآموزه

های اسلامی وساختار جامعه صالح وسالم، قابل جستجو و پیگیری است. امروزه ضروری به نظر می رسد که متفکران جامعه، مسائل ودغدغه های فعلی حاکم بر فرهنگ جامعه را طرح وعوامل پدید آمدن این مسائل را موشکافانه بررسی نمایند تا جامعه منتظر به هدف غایی خود دست یابد.

صداوسیما رایج ترین وپراکندترین وسیله برای انتقال پیامهاست که همانند معلم، آموزش سطح وسیعی از جامعه را برعهده دارد.مقام معظم رهبری در مورد وظایف صدا وسیما فرمود:صدا وسیما،مسئولیت آموزش عمومی وایجاد رشد فرهنگی وسیاسی وتبیین مبانی اسلام ومقابله با طوطنه های تبلیغاتی دشمن را با بهره گیری از هنر اصیل وسالم برعهده دارد.ویامهایی که صدا وسیما به مخاطب باید بدهد به صورتی هنرمندانه ویا شیوه غیر مستقیم مبلغ اهداف اسلام قرار می گیرد.

ایشان در مورد اسلامی بودن یک فیلم دوملاک را طرح می کند: اول اینکه فیلم دارای ارزش های اسلامی باشد مثل اینکه درپی تعلیم مفاهیم راستی ودرستکاری ومقاومت یا درپی تعلیم نماز باشد. دوم اینکه فیلم با نمود های غیراسلامی همراه نباشد مثل اینکه یک بازیگر با وضعی جلف درحال نماز خواندن ظاهر نشود که این حالت یک ضد ارزش است. بر این اساس رهبر انقلاب رسانه ی ایده ال را چنین تعریف میکنند: آنچه در مورد این رسانه مهم مطلوب و ایده ال است، عبارت است از اینکه دانشگاهی باشد که در ان عالی ترین و زیبا ترین مفاهیم انقلاب به شکل هنرمندانه ارائه بشود و جاذبه داشته باشد.

پس باتوجه به اهمیت واسیب هایی که رسانه در جامعه منتظر می تواند ایفا کند بر همه به ویژه مسئولین مربوطه لازم است که وظیفه خود را در مورد این جایگاه حساس به خوبی مد نظر قرار دهند تا این چاقوی دو سویه دست صاحب خود را نبرد. به امید روزی که رسانه ما بتواند تمام همت خود را صرف جامعه ای کند که مورد رضایت حضرت حجت باشد.

نتیجه گیری

نتیجه ای که از پژوهش نگارش شده به دست آمده است که تربیت مهدوی در پرتو انتظار یعنی کسب آمادگی و رشد لازم برای حضور زنده و فعال منتظران در عرصه های خانواده، مدارس، فضای مجازی و رسانه. این نوع تربیت در این مقاله با تاکید بیانات مقام معظم رهبری شکل گرفته است و درصدد اصلاح امروز جامعه اسلامی و زمینه سازی برای ظهور منجی است. منشاء اکثر غفلت ها و بی خبری ها و چیره شدن جهالت و نادانی برجامعه، کوتاهی و نارسایی های والدین و معلمان نسبت به فرزندان و تاثیر مخرب کننده فضای مجازی و رسانه بر جوانان است. واز آنجا که مهدویت یکی از ویژگی های اساسی و شناسه های مذهب تشیع در میان مذاهب اسلامی است که دارای انرژی متراکمی است که اگر به خوبی شناخته واز آن بهره برداری شود رمز نجات انسان امروز از بن بست ها و نا امنی ها خواهد بود.

متأسفانه کوتاهی در شناخت ابعاد تربیتی جامعه منتظر، زمینه ساز عدم بهره برداری از آن شده و رسیدن به هدف عالی این جامعه به تعویق می اندازد. لذا با عنایت به اینکه والدین و مربیان و کارگزاران فضای مجازی و رسانه نقش به سزایی در تربیت مهدوی دارند از همین جهت برای خلل ها و رفع نواقصی که در زمینه پرورش مهدوی افراد وجود دارد و زمینه سازی برای تشکیل جامعه ای مهدوی را به تاخیر می اندازد، راهکار های زیادی از جمله توجه به آسیب های تربیتی، مقوله انتظار است.

از آنجا که رفع اینگونه آسیب ها نقش اساسی در جامعه منتظر دارد و ظهور منجی را جلوتر می اندازد، باید افرادی که عهده دار انتقال این تربیت هستند از صلاحیت های لازم شناختی، عاطفی و عملکردی برخوردار باشند تا بتوانند با تربیت صحیح، نگرش فرزندان و جوانان را نسبت به مباحث مهدویت در جهت مثبت تغییر دهند. این مهم ترین و مطلوب ترین و موثرترین گام برای نهادینه سازی فرهنگ مهدویت است.

یا ایها العزیز هذه بضاعتنا فاقبل منا .

منابع

- 1- قرآن کریم
- 2- احمدی، علی اصغر (1383). اصول تربیت (چاپ چهارم). تهران: انجمن اولیاء مربیان.
- 3- استراتژی رسانه های غربی در ایجاد بحران هویت، نشریه نصر، سال اول، ش دوم، (1381).
- 4- بانکی پور فرد، امیرحسین (1395). منشور تربیتی کودک و نوجوان: (مجموعه بیانات مقام معظم در مورد تربیت کودک و نوجوان)، از مجموعه کتاب هاب بینش ولایی ناشر: حدیث راه عشق.
- 5- جوادای، یگانه، محمد رضا عبداللهیان و حمید (1386). دین و رسانه (مجموعه مقالات). تهران: دفتر پژوهش های رادیو.
- 6- دشتی، محمد. فرهنگ سخنان حضرت فاطمه، ح 91، ص 146.
- 7- رشید پور، اشنایی بر تعلیم و تربیت اسلامی با تاکید بر روش ها، ص 32.
- 8- رحیمی، محمد (1390). عوامل اجتماعی موثر بر شکاف به مطالعه مورد شهر خلخال، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی.
- 9- نهج البلاغه، سید رضی.
- 10- مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار.
- 11- مرزوقی، رحمت الله (1395)، نظریه های ساختاری در پارادایم تعلیم و تربیت (چاپ سوم). تهران: انتشارات اوی نور.
- 12- مطهری، مرتضی (1367). امداد های غیبی در زندگی بشر. تهران: انتشارات صدرا.
- 13- نیلی پور، مهدی (1389). انتظار و ظایف منتظران (چاپ ششم). اصفهان: انتشارات مرغ سلیمان.
- 14- نیلی پور، مهدی (1388). خانواده مهدوی. اصفهان: انتشارات مرغ سلیمان.

